

Από την Αντίσταση στη Βουλή: πρώην Εδেসίτες στα κοινοβουλευτικά έδρανα

ΣΤΟ ΠΑΡΟΝ ΑΡΘΡΟ ΔΙΕΡΕΥΝΩΝΤΑΙ ορισμένες όψεις της διαδικασίας πολιτικής μετεξέλιξης του ΕΔΕΣ, μετά την επίσημη διάλυσή του ως αντιστασιακής οργάνωσης και την ενσωμάτωση των πρώην στελεχών του στο μεταπολεμικό πολιτικό σύστημα της χώρας μας.¹ Πιο συγκεκριμένα, επιχειρείται η αποτύπωση της μεταπολεμικής κοινοβουλευτικής παρουσίας των πρώην Εδেসιτών, με βάση τέσσερις χαρακτηριστικές περιπτώσεις υψηλόβαθμων στελεχών της οργάνωσης: του Κομνηνού Πυρομάγλου, του Αλέξανδρου Παπαδόπουλου, του Δημήτρη Ιωάννου και του Στυλιανού Χούτα.²

1. Το σημείωμα αυτό, μια πρώτη εκδοχή του οποίου παρουσιάστηκε με τη μορφή εισήγησης στο Ζ' συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης με θέμα: *Η «σύντομη» δεκαετία του '60* (Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Δεκέμβριος 2005), αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης έρευνας με τίτλο: *«Οργανώσεις της Ελληνικής Αντίστασης: η περίπτωση του ΕΔΕΣ (ηγεσία, κοινωνική συγκρότηση, μεταπολεμική επιρροή)»*. Η έρευνα αυτή είχε ως επιστημονικό υπεύθυνο τον Καθηγητή του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου Προκόπη Παπαστράτη και διεξήχθη στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΙΙ.

2. Ο καθηγητής γαλλικής φιλολογίας Κομνηνός Πυρομάγλου είχε διατελέσει πολιτικός υπαρχηγός του ΕΔΕΣ κατά τη διάρκεια της Κατοχής, ο ιατρός Στυλιανός Χούτας συγκρότησε και διοίκησε ως οπλαρχηγός τα τμήματα Βάλτου Αιτωλοακαρνανίας του ΕΔΕΣ, ενώ ο αστυνομικός Αλέξανδρος Παπαδόπουλος και ο δάσκαλος Δημήτρης Ιωάννου αποτελούσαν, αντίστοιχα, τον διοικητή και τον υποδιοικητή του Ανεξάρτητου Συντάγματος Ξηροβουνίου Ηπείρου της οργάνωσης. Για την ευρύτερη δράση των οπλαρχηγών του ΕΔΕΣ κατά τη διάρκεια της Κατοχής,

Στο σημείο αυτό, και πριν προχωρήσουμε στην ανάλυσή μας, είναι απαραίτητες δυο διευκρινιστικές παρατηρήσεις. Η πρώτη αφορά τα κριτήρια επιλογής των τεσσάρων προσώπων, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν ως ενδεικτικές περιπτώσεις για τη διερεύνηση της ευρύτερης κοινοβουλευτικής παρουσίας και δράσης των πρώην Εδεσιτών κατά την μετεμφυλιακή περίοδο. Το πρώτο κριτήριο, λοιπόν, είναι ότι πρόκειται για πρόσωπα που είχαν πρωταγωνιστικό ρόλο στο πλαίσιο, ήδη από την περίοδο της Κατοχής –ή, έστω, ρόλο δευτεραγωνιστή, αν δεχτούμε ότι τόσο στην αντιστασιακή οργάνωση του ΕΔΕΣ όσο και στο Εθνικό Κόμμα Ελλάδος (ΕΚΕ), που φιλοδοξούσε να αποτελέσει την πολιτική της «μετεξέλιξη» μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας,³ κυριαρχούσε η παρουσία του Ναπολέοντα Ζέρβα.⁴ Το δεύτερο κριτήριο είναι ότι πρόκειται για ανθρώπους με ενεργό και μακραίωνη κοινοβουλευτική παρουσία ακόμη και μέχρι τη δεκαετία του 1960 ή και του 1970, σε αντίθεση, π.χ., με τον ίδιο τον Ζέρβα, ο οποίος πέθανε νωρίτερα (το 1957). Το τρίτο

βλ. Βαγγέλης Τζούκας, *Οι οπλαρχηγοί του ΕΔΕΣ στην Ήπειρο. Τοπικότητα και πολιτική ένταξη*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2003.

3. Για το Εθνικό Κόμμα Ελλάδος – Κόμμα Εθνικής Αντιστάσεως, όπως ήταν ο πλήρης τίτλος του, την ίδρυσή του τον Μάρτιο του 1945, τις αντιδράσεις που προκλήθηκαν από αυτή σε ορισμένους κύκλους πρώην Εδεσιτών και την οργανωτική του εξάπλωση, βλ. Ν. Βαφέας – Β. Τζούκας, *Το Εθνικόν Κόμμα Ελλάδος – Κόμμα Εθνικής Αντιστάσεως (1945-1950)*, αδημοσίευτη εργασία στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΙΙ, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Επιτροπή Ερευνών, Αθήνα 2006, 15 σελ. Για την εκλογική του παρουσία στις εκλογές του 1946 και του 1950, όπου συμμετείχε, βλ. Η. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Πατάκης, Αθήνα 2001, σσ. 73-76 και 120-121. Βλ. επίσης, Ζ. Μεϊνών (με τη συνεργασία Π. Μερλόπουλου και Γ. Νοταρά), *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, Αθήνα 1966, σσ. 81-82 και 530-531.

4. Για μια πολιτική βιογραφία του Ναπολέοντα Ζέρβα, βλ. Β. Τζούκας, *Ο Ναπολέων Ζέρβας (1891-1957) και ο ΕΔΕΣ. Μια συνοπτική αποτίμηση*, αδημοσίευτη μονογραφία στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΙΙ, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Επιτροπή Ερευνών, Αθήνα 2006, 250 σελ.

κριτήριο, και ίσως το πιο σημαντικό, είναι ότι πρόκειται για πρόσωπα τα οποία, μετά τη διάλυση του ΕΚΕ, είχαν διαφορετικές μεταξύ τους πολιτικές πορείες καθώς εντάχθηκαν σε αντίπαλους κομματικούς σχηματισμούς, τους πλέον σημαντικούς για την εν λόγω περίοδο. Είναι βέβαια προφανές ότι η «διασπορά» των συγκεκριμένων τεσσάρων περιπτώσεων σε όλο το πολιτικό φάσμα της εποχής δεν έχει καμία αξίωση γενίκευσης προκειμένου να μελετηθεί η κομματική ένταξη των πρώην Εδσειτών στο σύνολό τους — μια τέτοια μέριμνα θα απαιτούσε άλλωστε άλλου είδους μεθοδολογία. Μας βοηθά ωστόσο να προσεγγίσουμε κάποιες «ποιοτικές» όψεις του φαινομένου και να συγχροτήσουμε κάποιες υποθέσεις εργασίας για την μετέπειτα ποσοτική του διερεύνηση, κάτι που προφανώς αποτελεί ακόμη ανοικτό ερευνητικό πρόβλημα.

Η δεύτερη διευκρινιστική παρατήρηση έχει να κάνει με την αναγκαιότητα ερμηνείας της μεταπολεμικής πολιτικής παρουσίας των μελών του ΕΔΕΣ σε σχέση με τις ιδιαίτερες συνθήκες εμφάνισης της οργάνωσης ήδη κατά τα πρώτα χρόνια της Κατοχής. Είναι γνωστό ότι η δυναμική της ίδρυσης, συγκρότησης και ανάπτυξης του ΕΔΕΣ κατά τη διάρκεια της Κατοχής συνδέεται αναπόσπαστα με τον μετασχηματισμό της οργάνωσης από έναν αρχικό συνασπισμό μεσαίων κυρίως στελεχών του ευρύτερου βενιζελικού χώρου (πολιτικών και στρατιωτικών) σε μια ευρεία ανομοιογενή πολιτικό-στρατιωτική συσσωμάτωση (με σημαντική παρουσία αξιωματικών) υπό την ηγεσία του Ναπολέοντα Ζέρβα, αλλά και υπό την υψηλή εποπτεία της βρετανικής πλευράς.⁵ Έτσι, κυρίως κατά το τελευταίο διάστημα της δράσης του, το στρατιωτικό τμήμα της οργάνωσης (με την επωνυμία ΕΟΕΑ – Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών) αποτέλεσε ένα από τα βασικά εργαλεία άσκησης πολιτικής εκ μέρους πολλών παραγόντων: του ίδιου του Ναπολέοντα Ζέρβα, της Βρετανικής πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας, της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης.⁶ Η

5. Βλ. ενδεικτικά Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-44*, Παπαζήσης, Αθήνα 1986, τομ. 1, σσ. 149-155· Π. Παπαστράτης, «Οι Βρετανοί και οι αντιστασιακές οργανώσεις του ΕΑΜ και του ΕΔΕΣ», στο Χ. Φλάισερ- Ν. Σβορώνος (επιμ.), *Από την Αντίσταση στον Εμφύλιο Πόλεμο*, Νέα Σύνορα - Α. Λιβάνης, Αθήνα 1982, σσ. 52-73.

6. Για το ζήτημα αυτό, βλ. P. Papastratis, *British Policy towards Greece during the Second World War, 1941-44*, Cambridge University Press, Cambridge 1984.

σημασία της ύπαρξης της οργάνωσης με τη στρατιωτική της μορφή, έστω και περιχαρακωμένης κυρίως σε ένα τμήμα της Ηπείρου, ήταν καίρια για την μη εαμική πλευρά, που αναζητούσε τρόπους αποτελεσματικής διαχείρισης των πολύπλοκων σχέσεων της με το ΕΑΜ. Από την άποψη αυτή ήταν αναμενόμενη η δυσκολία των διαπραγματεύσεων ανάμεσα στις δύο αντιστασιακές οργανώσεις, γεγονός που ευνόησε τελικά και την ανοικτή μεταξύ τους σύγκρουση που ξέσπασε τον Οκτώβριο του 1943.⁷ Σταδιακά ο ένοπλος ΕΔΕΣ «των βουνών» έλαβε ξεκάθαρα αντικομμουνιστικό χαρακτήρα, ενώ ταυτοχρόνως ο Ζέρβας αποπειράθηκε να μεταβάλει την κατάσταση στο εσωτερικό της οργάνωσης προσφεύγοντας σε μια γραφειοκρατικού τύπου διαδικασία αναδιοργάνωσής της.⁸

Ταυτοχρόνως, όμως, ήδη από το 1943 είχαν διαφανεί διαιρέσεις στο εσωτερικό της πολιτικής οργάνωσης του ΕΔΕΣ στην Αθήνα, γεγονός που απέληξε στην ανοικτή διάσπασή της. Ένα τμήμα της παρέμεινε πιστό στον Ζέρβα και στην υποστήριξη της αναγκαιότητας του αντάρτικου, ενώ ένα άλλο κινήθηκε προς τον δωσιλογισμό, επιτείνοντας έτσι τη σύγχυση γύρω από τον χαρακτήρα της οργάνωσης. Πρέπει να επισημανθεί ότι στη ρήξη αυτή τον κεντρικό ρόλο διαδραμάτισαν αντιπαραθέσεις και συμμαχίες που είχαν την αφετηρία τους στην περίοδο του Μεσοπολέμου, δηλαδή στο συσχετισμό ισχύος και επιρροής εντός της βενιζελικής παράταξης.⁹

Όλα τα παραπάνω συνέτειναν στην επίταση της πολιτικής και ιδεολογικής ανομοιογένειας που χαρακτήριζε την κοινωνική βάση της οργάνωσης ήδη από τις απαρχές της. Πρόκειται για τον παράγοντα εκείνο που ερμηνεύει και τις μετέπειτα διαφορετικές πολιτικές επιλογές των πρώην Εδесиτών, κάτι που ε-

7. Βλ. Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα*, ό.π., τομ. 2, σσ. 224-280· Χ.Φ. Μάγερ, *Αιματοβαμμένο Εντελβάλι. Η 1η Ορεινή Μεραρχία, το 22ο Σώμα Στρατού και η εγκληματική δράση τους στην Ελλάδα, 1943-44*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2009, τομ. 2, σσ. 113-141.

8. Όψεις της αναδιοργάνωσης αυτής περιγράφονται στο Ν. Ζέρβας, *Απελευθερωτικός Αγών (ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ 1941-1945)*, εκδ. ΠΣΑΕΑ ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ «Ναπολέον Ζέρβας», Αθήνα χ.χ., σσ. 66 κ.ε.

9. Βλ. Η. Πετιμεζάς, *Εθνική Αντίσταση και Κοινωνική Επανάσταση-Ζέρβας και ΕΑΜ*, Αθήνα 1991, σσ. 83-107.

πιβεβαιώνουν άλλωστε και τα παραδείγματα που εκτίθενται παρακάτω. Η μεγαλύτερη διακύβευση για τα στελέχη του ΕΔΕΣ αφορούσε την κεφαλαιοποίηση της συμμετοχής τους στην Αντίσταση στο μεταπολεμικό πολιτικό πεδίο, σε περίπτωση βέβαια που η κατάσταση θα εξελισσόταν ευνοϊκά για τον μη εαμικό συνασπισμό εξουσίας. Η ίδρυση του Εθνικού Κόμματος Ελλάδος, το 1945, εξυπηρετούσε τον σκοπό αυτό, αλλά την ίδια στιγμή επισημοποιούσε και ένα πρώτο ρήγμα στις τάξεις των πρώην Εδεσιτών, λαμβανομένης υπ' όψιν της ανασυγκρότησης των παλαιότερων κομματικών και πελατειακών δικτύων, αλλά και της επανεμφάνισης στο προσκήνιο του στρατηγού Νικόλαου Πλαστήρα. Ο τρόπος με τον οποίο πολιτεύθηκε το Εθνικό Κόμμα Ελλάδος σε όλη την περίοδο του Εμφυλίου, η υπουργοποίηση του Ζέρβα το 1947, αλλά και η μετέπειτα αποπομπή του από την κυβέρνηση, η εμπλοκή αρκετών πρώην εδεσιτών αξιωματικών στον στρατιωτικό αγώνα εναντίον του ΔΣΕ, αλλά και η εκ νέου κινητοποίηση των τοπικο-συγγενικών δικτύων, στα οποία ασκούσε την κατοχική του επιρροή ο ΕΔΕΣ, στον «αντικομμουνιστικό αγώνα» συνιστούν τους παράγοντες εκείνους που αναδιαμόρφωσαν οριστικά τους όρους και τις προϋποθέσεις ένταξης των ηγετικών στελεχών της οργάνωσης στην μετεμφυλιακή πολιτική δομή εξουσίας.¹⁰

Με δεδομένες τις παραπάνω διευκρινίσεις, λοιπόν, στη συνέχεια του άρθρου θα ασχοληθούμε με την αποτύπωση της γενικότερης μεταπολεμικής πολιτικής παρουσίας των τεσσάρων υψηλόβαθμων στελεχών του ΕΔΕΣ που προαναφέρθηκαν, με άξονες αναφοράς α) την εκλογική τους επιρροή και πορεία, και β) τον πολιτικό τους λόγο και την εν γένει κοινοβουλευτική, αλλά και ευρύτερα δημόσια, παρουσία τους κατά την εν λόγω περίοδο

Η μεταπολεμική εκλογική πορεία των τεσσάρων ανδρών

Ξεκινώντας την ανάλυσή μας από την μεταπολεμική εκλογική πορεία των τεσσάρων ανδρών, πρέπει να αναφέρουμε ότι ο Στυλιανός Χούτας, ο Δημήτρης Ιωάννου και ο Αλέξανδρος Παπαδόπουλος έχουν ως κοινή αφετηρία την

10. Βλ. Β. Τζούκας, *Ο Ναπολέων Ζέρβας...*, ό.π., σσ. 104-139.

ένταξή τους στο συνδυασμό του ΕΚΕ κατά τις εκλογές του 1946 και την εκλογή τους στις περιφέρειες της ιδιαίτερης πατρίδας τους, ο πρώτος στην Αιτωλοακαρνανία και οι άλλοι δύο στο νομό Ιωαννίνων.¹¹ Ο Χούτας θα πάρει 5.948 σταυρούς και θα καταλάβει την πρώτη από τις δύο εκλόγιμες θέσεις του συνδυασμού του ΕΚΕ στον νομό του, ενώ στον νομό Ιωαννίνων ο Αλέξανδρος Παπαδόπουλος, με 7.841 σταυρούς, θα εκλεγεί στη δεύτερη θέση, μετά τον Ζέρβα, και ο Δημήτριος Ιωάννου, με 3.944, στην έκτη.¹²

Τέσσερα χρόνια αργότερα, στις εκλογές του 1950, οι τρεις πρώην οπλαρχηγοί θα παραμείνουν πιστοί στις τάξεις του ΕΚΕ. Ο Χούτας θα εκλεγεί και πάλι στην Αιτωλοακαρνανία, παίρνοντας αυτή τη φορά 6.780 σταυρούς, τους περισσότερους από κάθε άλλο υποψήφιο τόσο του ΕΚΕ όσο και των άλλων κομμάτων στο νομό, και τη μοναδική εκλόγιμη θέση του ΕΚΕ. Στο νομό Ιωαννίνων, από την άλλη πλευρά, ο Αλέξανδρος Παπαδόπουλος θα βρεθεί και πάλι στη δεύτερη, και τελευταία αυτή τη φορά, εκλόγιμη θέση με 4.195 σταυρούς (πίσω από τον Ζέρβα), αλλά στη συνέχεια θα παραιτηθεί υπέρ του τρίτου σε σταυρούς Ιωάννου (3.837), ο οποίος και θα εκπροσωπήσει, με τον τρόπο αυτό, το ΕΚΕ στο κοινοβούλιο. Αυτό που πρέπει να σημειωθεί, στο σημείο αυτό, είναι η σημαντική μείωση των ψήφων, σε απόλυτους αριθμούς, του Παπαδόπουλου, σε αντιδιαστολή με τον Ιωάννου, που παραμένει σχετικά σταθερός, και τον Χούτα, που παρουσιάζει αύξηση.¹³

11. Γενικότερα για τις εκλογές του 1946, βλ. Γ. Μαυρογορδάτος, «Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946 προοίμιο του Εμφυλίου Πολέμου», στο Ν. Σβορώνος-Χ. Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-50*, Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σσ. 307-340· Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία...*, ό. π.: Μ. Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου. Κοινωνική πόλωση, αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα: Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006· Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2000, τόμ. 1, σσ. 150-152.

12. Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946*, Αθήναι 1947.

13. Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 5ης Μαρτίου 1950*, Αθήναι 1951.

Στις επόμενες εκλογές, της 9ης Σεπτεμβρίου 1951, ο Παπαδόπουλος δεν θα συμμετάσχει ως υποψήφιος, ενώ οι Ιωάννου και Χούτας θα ακολουθήσουν τον αρχηγό τους και θα εκλεγούν ως υποψήφιοι του Κόμματος Φιλελευθέρων, ο μεν Ιωάννου με 4.167 σταυρούς στο νομό Ιωαννίνων, ο δε Χούτας με 8.471 σταυρούς στην Αιτωλοακαρνανία. Ας σημειώσουμε και εδώ τη σημαντική αύξηση, σε απόλυτους αριθμούς, των ψήφων του Χούτα, αλλά και αυτή, μικρότερη οπωσδήποτε, των ψήφων του Ιωάννου.¹⁴

Στις εκλογές της επόμενης χρονιάς, οι οποίες διεξήχθησαν με το ιδιότυπο πλειοψηφικό σύστημα που αναγνώριζε τη «στενοευρεία» εκλογική περιφέρεια,¹⁵ ο Παπαδόπουλος, μετά την αποχή του από τις εκλογές του 1951, θα ενταχθεί στον συνδυασμό του Ελληνικού Συναγερμού στην εκλογική περιφέρεια του πρωτοδικείου Ιωαννίνων, όπως άλλωστε και ο Ιωάννου, και θα εκλεγεί πίσω από αυτόν στη δεύτερη θέση με 15.074 σταυρούς (ο Ιωάννου συγκέντρωσε 15.102). Ο Χούτας, από την πλευρά του, θα επιλέξει να κατέβει ως ανεξάρτητος υποψήφιος στην επαρχία του Βάλτου και, με 2.742 ψήφους, θα μείνει εκτός κοινοβουλίου.¹⁶ Εδώ, αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι η τεράστια αύξηση του αριθμού των ψήφων των δύο υποψηφίων που εντάχθηκαν στον συνδυασμό του Ελληνικού Συναγερμού, κάτι που δείχνει ότι, πέρα από την καθαρά προσωπική τους επιρροή στο εκλογικό σώμα, στη συγκεκριμένη περίπτωση ενεργοποιήθηκε και ένας μηχανισμός πριμοδότησής τους από το ίδιο το κόμμα σε κεντρικό επίπεδο.

Στις εκλογές του 1956, όπου οι εκλογικές περιφέρειες διαμορφώθηκαν με τη συγχώνευση νομών, ο Δημήτρης Ιωάννου θα ενταχθεί στον συνδυασμό της ΕΡΕ στην εκλογική περιφέρεια των νομών Θεσπρωτίας και Ιωαννίνων και, με 6.842 σταυρούς, θα εκλεγεί στην τρίτη θέση του κόμματός του. Ο Αλέξαν-

14. Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 9ης Σεπτεμβρίου 1951*, Αθήναι 1952.

15. «Στενή» περιφέρεια, δηλαδή επαρχία, στην Παλαιά Ελλάδα και «ευρεία» περιφέρεια, δηλαδή περιφέρεια πρωτοδικείου, στις Νέες Χώρες. Για το σύστημα αυτό, βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία...*, ό.π., σσ. 159-160.

16. Υπουργείον Εσωτερικών-Διεύθυνσις Μελετών, *Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 16ης Νοεμβρίου 1952*, Αθήναι 1953.

δρος Παπαδόπουλος, θα ενταχθεί στον συνδυασμό του κόμματος των Προοδευτικών της ίδιας περιφέρειας, αλλά, παίρνοντας μόνο 1.210 σταυρούς, θα μείνει εκτός κοινοβουλίου. Τέλος, ο Στυλιανός Χούτας, στην εκλογική περιφέρεια των νομών Αιτωλίας-Ακαρνανίας και Ευρυτανίας, θα ενταχθεί στο συνδυασμό της Δημοκρατικής Ενώσεως και με 11.833 σταυρούς θα εκλεγεί πρώτος.¹⁷

Από τις εκλογές του 1956 και στο εξής παρατηρεί κανείς μια παγίωση ως προς την κομματική ένταξη και την συνακόλουθη εκλογική επιτυχία ή αποτυχία των τριών πολιτικών. Ο Αλέξανδρος Παπαδόπουλος, έχοντας επιλέξει να στρατευθεί σε έναν μικρο-μεσαίο κομματικό σχηματισμό, όπως είναι το Κόμμα των Προοδευτικών, θα δέσει την εκλογική του μοίρα μαζί του. Στις εκλογές του 1958 θα θέσει και πάλι υποψηφιότητα, χωρίς επιτυχία και πάλι (παίρνει 1.356 σταυρούς), κάτι που θα επαναληφθεί και στις εκλογές του 1963 (όπου θα πάρει 1.335 σταυρούς). Στις εκλογές του 1961, όμως, η εκλογική συνεργασία του κόμματος του Μαρχεζίνη με την Ένωση Κέντρου θα επιτρέψει στο μεν Κόμμα των Προοδευτικών να εκλέξει 16 συνολικά υποψήφιους, στον δε Παπαδόπουλο να εκλεγεί στον νομό Ιωαννίνων με 4.903 σταυρούς.¹⁸ Η συνεργασία ωστόσο των Προοδευτικών με την ΕΡΕ στις τελευταίες εκλογές της προδικτατορικής περιόδου (της 18^{ης} Φεβρουαρίου 1964) δεν θα έχει την ίδια κατάληξη για τον Αλέξανδρο Παπαδόπουλο καθώς, διαφωνώντας με το ίδιο το εγχείρημα της εν λόγω συνεργασίας, θα επιλέξει να μην θέσει τελικά υποψηφιότητα στη συγκεκριμένη εκλογική αναμέτρηση.¹⁹

Για τον Δημήτρη Ιωάννου, από την άλλη πλευρά, η ένταξη στον συνδυασμό της ΕΡΕ, το 1956, σηματοδοτεί την αφετηρία για μια συνεπή και επιτυχή εκλογική πορεία καθ' όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις που ακολουθούν. Στις εκλογές του 1958 εκλέγεται με 7.549 σταυρούς, σε αυτές του 1961 με 12.462 σταυρούς, στις εκλογές του 1963 με 7.260 σταυρούς και σε αυτές του

17. Υπουργείον Εσωτερικών-Διεύθυνσις Μελετών, *Αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών της 19ης Φεβρουαρίου 1956*, Αθήναι 1957.

18. Υπουργείον Εσωτερικών-Διεύθυνσις Εκλογών, *Αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών της 29ης Οκτωβρίου 1961*, Αθήναι 1962.

19. Αλ. Παπαδόπουλος, *Απομνημονεύματα (μεγαλεία και θρήνοι, δόξες και αθλιότητες ενός αγώνος)*, Ιωάννινα 1976, σσ. 473-475.

1964 με 7.208 σταυρούς.²⁰ Κάτι ανάλογο ισχύει άλλωστε και για τον Στυλιανό Χούτα, ο οποίος όμως, σε αντίθεση με τον Ιωάννου, θα επιλέξει την συνεπή στράτευσή του στα κόμματα του Κέντρου, και όχι της Δεξιάς. Έτσι, στις εκλογές του 1958 θα εκλεγεί με τον συνδυασμό των Φιλελευθέρων με 8.716 σταυρούς, ενώ στη συνέχεια θα εκλέγεται συνεχώς με την Ένωση Κέντρου, με 9.233 σταυρούς στις εκλογές του 1961, με 11.759 σταυρούς σε αυτές του 1963 και με 16.595 σταυρούς σε αυτές του 1964.²¹

Αν, ωστόσο, αλλάξουμε την κλίμακα της παρατήρησης και επιχειρήσουμε μια ανάλυση της εκλογικής επιρροής των παραπάνω πολιτικών με μονάδα ανάλυσης το χωριό, και όχι την εκλογική περιφέρεια, θα διακρίνουμε έντονα τα σημάδια του φαινομένου που ο Στάθης Δαμιανάκος έχει ονομάσει «εκλογικό φεουδαλισμό». Πράγματι, όπως προκύπτει από τη μελέτη του Δαμιανάκου για την αγροτική ψήφο στο νομό Ιωαννίνων την περίοδο που μας ενδιαφέρει, τόσο ο Δημήτρης Ιωάννου, με την διαρκή εκλογική και κοινοβουλευτική του παρουσία με την ΕΡΕ, όσο και ο Αλέξανδρος Παπαδόπουλος, ο οποίος κατεβαίνει συστηματικά ως υποψήφιος με το Κόμμα των Προοδευτικών, φαίνεται να έχουν τα δικά τους «εκλογικά φέουδα», κάποια χωριά, δηλαδή, ή ομάδες χωριών, όπου συγκεντρώνουν καταφανώς δυσανάλογο ποσοστό ψήφων σε σχέση με αυτό που συγκεντρώνουν σε επίπεδο εκλογικής περιφέρειας.²² Σε

20. Υπουργείον Εσωτερικών-Διεύθυνσις Εκλογών, *Αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών της 29ης Οκτωβρίου 1961*, Αθήναι 1962· Υπουργείον Εσωτερικών-Διεύθυνσις Εκλογών, *Αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών της 3ης Νοεμβρίου 1963*, Αθήναι 1964· Υπουργείον Εσωτερικών-Διεύθυνσις Εκλογών, *Αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών της 16ης Φεβρουαρίου 1964*, Αθήναι 1965.

21. Υπουργείον Εσωτερικών-Διεύθυνσις Εκλογών, *Αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών της 11ης Μαΐου 1958*, Αθήναι 1959· Υπουργείον Εσωτερικών-Διεύθυνσις Εκλογών, *Αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών της 29ης Οκτωβρίου 1961*, Αθήναι 1962· Υπουργείον Εσωτερικών-Διεύθυνσις Εκλογών, *Αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών της 3ης Νοεμβρίου 1963*, Αθήναι 1964· Υπουργείον Εσωτερικών-Διεύθυνσις Εκλογών, *Αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών της 16ης Φεβρουαρίου 1964*, Αθήναι 1965.

22. Βλ. Στ. Δαμιανάκος, «Τα εκλογικά φέουδα στην Ήπειρο. Τυπολογική προσέγγιση της αγροτικής ψήφου στο ν. Ιωαννίνων μεταξύ 1956 και 1964», στο

ό,τι αφορά τον Παπαδόπουλο, μπορούμε να μιλάμε μόνο για ένα «εκλογικό φέουδο», τόσο στην περίπτωση των εκλογών του 1961, όπου τελικά εκλέγεται, όσο και σε αυτή των εκλογών του 1956, του 1958 και του 1963, όπου δεν εκλέγεται, καθώς μόνο σε μία αγροτική κοινότητα, τη γενέτειρά του Σκλήβανη, φαίνεται να συγκεντρώνει υπερβολικά μεγάλο αριθμό ψήφων (ποσοστό, δηλαδή, πάνω από το 40%, σύμφωνα με το όριο που έχει επιλέξει ο Δαμιανάκος για την ανάλυσή του). Αντίθετα, ο Δημήτρης Ιωάννου εμφανίζεται στις εκλογές του 1956 με 20 εκλογικά φέουδα, σε αυτές του 1958 με 12, στις εκλογές του 1961 με 15, ενώ στις εκλογές του 1963 και του 1964, τις οποίες έχασε η ΕΡΕ, τα εκλογικά του φέουδα μειώνονται σε 4 και 6 αντίστοιχα.²³

Αντίστοιχη, εξάλλου, φαίνεται να είναι η εκλογική επιρροή του Στυλιανού Χούτα στην επαρχία του Βάλτου, απ' όπου καταγόταν και όπου, κατά την περίοδο της Κατοχής, είχε αναπτύξει τόσο έντονη αντιστασιακή δράση ώστε πολλοί την ονόμαζαν «βασίλειο Χούτα».²⁴ Υπό αυτή την έννοια, το γεγονός της εκ μέρους του επιλογής να κατέβει στις εκλογές του 1952 ως ανεξάρτητος υποψήφιος, μπορεί να θεωρηθεί ως μία απόπειρα καταγραφής της αυστηρά προσωπικής του εκλογικής επιρροής, αλλά και ως επίδειξη δύναμης, προκειμένου να μπορέσει να διαπραγματευτεί καλύτερα, στην επόμενη εκλογική αναμέτρηση, τους όρους ένταξής του σε κάποιο ευρύ κομματικό σχηματισμό — όπερ και εγένετο.²⁵

Σε αντίθεση με τον τρόπο που πολιτεύτηκαν στην περιφέρεια οι τρεις πρώην οπλαρχηγοί του ΕΔΕΣ, ο Κομνηνός Πυρομάγλου θα επιλέξει ουσιαστικά την αποχή από τα πολιτικά πράγματα της χώρας μετά την απελευθέρωση και την έναρξη του Εμφυλίου, όταν, σύμφωνα με τα γραφόμενά του, «διεχώρισε τας ευθύνas του από τον στρατηγόν Ζέρβα». Εξαίρεση ως προς τη συγκεκριμένη στάση αποτελεί η κάθοδός του στις εκλογές του 1958, όπου, «πιστός εις

Στ. Δαμιανάκος (επιμ.), *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1987, σσ. 159-160.

23. *Αυτόθι*, σσ. 148-149.

24. Βλ. Σ. Χούτας, *Η Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων (1941-45)*, Αθήνα 1961.

25. Βλ. Η. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία...*, ό.π., σ. 399.

την συμφωνίαν δια την συνεργασίαν όλων των δημοκρατικών δυνάμεων», συνεργάστηκε με την ΕΔΑ και εκλέχτηκε βουλευτής Αθηνών.²⁶ Ο διαφορετικός τρόπος με τον οποίο εντέλει πολιτεύτηκε ο Πυρομάγλου, αλλά και η διαφορετική αντίληψή του για την πολιτική, σε σχέση με τους πρώην συντρόφους του στον ΕΔΕΣ, συνέβαλε στο να υιοθετήσει και μια διαφοροποιημένη στάση εντός του Κοινοβουλίου. Στην αμέσως επόμενη ενότητα του σημειώματός μας, το ενδιαφέρον θα εστιαστεί ακριβώς στην ανάδειξη αυτής της διάστασης.

Τι χάνουν εντός Βουλής;

Όπως προκύπτει από μια πρώτη αποδελτίωση των συζητήσεων της Βουλής, το κύριο μέρος της κοινοβουλευτικής δραστηριότητας του Αλέξανδρου Παπαδόπουλου, του Στυλιανού Χούτα και του Δημήτρη Ιωάννου αφιερώθηκε αφενός στο θέμα της εθνικής αντίστασης και τη διαχείρισή της από το μετεμφυλιακό κράτος και αφετέρου στην προώθηση των τοπικών συμφερόντων της ιδιαίτερης περιφέρειας τους. Πρόκειται για μια στάση που ακολούθησαν οι τρεις άνδρες καθ' όλη τη διάρκεια της κοινοβουλευτικής τους θητείας. Πιο συγκεκριμένα, σε ό,τι αφορά το ζήτημα της εθνικής αντίστασης, οι παρεμβάσεις τους κινούνταν σε δύο διακριτούς αλλά αλληλένδετους άξονες. Ο πρώτος άξονας αφορά στην προσπάθειά τους να οικειοποιηθεί η οργάνωση του ΕΔΕΣ, με μονοπωλιακούς όρους, το σύνολο του αγώνα ενάντια στον κατακτητή, σε συμβολικό επίπεδο, αντιπαρατιθέμενη τόσο με τις δυνάμεις του ΕΑΜ όσο και με τις ένοπλες οργανώσεις της περιόδου της Κατοχής που μπορούσαν να κατηγορηθούν για δωσιλογισμό. Κάτω από αυτό το πρίσμα, και οι τρεις θα παραμείνουν πιστοί στην θεώρηση του ΕΑΜ ως «προδοτικής» οργάνωσης, κάτι που διαφαίνεται σε πολλές παρεμβάσεις τους στο κοινοβούλιο.²⁷ Η συγκεκρι-

26. Τα στοιχεία αυτά παρατίθενται στο βιογραφικό του Πυρομάγλου, στο οπισθόφυλλο του βιβλίου του *Ο Δούρειος Ίππος- Η εθνική και πολιτική κρίσις κατά την Κατοχή*, Δωδώνη, Αθήνα 1978.

27. Βλ. Β. Τζούκας, «Προδοσία και Αντίσταση στο λόγο του ΕΔΕΣ», στο Ι. Μιχαηλίδης-Η. Νικολακόπουλος-Χ. Φλάισερ (επιμ.), *Εχθρός εντός των τειχών*.

μένη αρνητική πρόσληψη του εαμικού κινήματος βασίζεται βέβαια σε μια κοινή, την εποχή εκείνη, πεποίθηση στο πλαίσιο της παράταξης της «εθνικοφροσύνης»: τον διαχωρισμό της «ανελέητης» κομμουνιστικής ηγεσίας από «τα ανύποπτα άμοιρα Ελληνόπουλα τα οποία με δίψαν ετάχθησαν να πολεμήσουν δια την απελευθέρωσιν της Πατρίδος», όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Δημήτρης Ιωάννου στην κοινοβουλευτική συνεδρίαση της 12ης Απριλίου 1957. Στη συγκεκριμένη ομιλία του μάλιστα θα καταδικάσει απερίφραστα και οποιαδήποτε συσχέτιση του αγώνα του ΕΑΜ με τον αντίστοιχο της ΕΟΚΑ στην Κύπρο.²⁸ Ο Ιωάννου υπήρξε πρωταγωνιστής και έντονου επεισοδίου τον Οκτώβριο του 1960, όταν αποκάλεσε τους ηγέτες του ΕΑΜ «προδότες», προκαλώντας την βίαιη αντίδραση βουλευτών της ΕΔΑ και την παρέμβαση αστυνομικών και κλητήρων της Βουλής, προκειμένου να αποφευχθεί γενική σύρραξη.²⁹

Από την άλλη πλευρά, όμως, ο λόγος των τριών ανδρών στρεφόταν συχνά και εναντίον των δωσιλογικών ένοπλων οργανώσεων της Κατοχής. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Στυλιανός Χούτας σε ομιλία του στο κοινοβούλιο τον Ιούλιο του 1960,

«δεν εξήτησαν οι αγωνισταί της Εθνικής Αντιστάσεως αντιπαροχάς από την Πολιτείαν, αλλά απλώς εξήτησαν να μη παραγκωνίζονται, διότι πράγματι ο παραγκωνισμός των έφθασε μέχρι τέτοιου σημείου, ώστε αυτός ούτος ο αείμνηστος Στρατηγός Ζέρβας να διαμαρτυρηθή διά του Τύπου. Οι αγωνισταί της Εθνικής Αντιστάσεως δεν είναι δυνατόν να εξομοιούνται με τα Τάγματα Ασφαλείας και είναι ηθικώς απαράδεκτον δι' ημάς και δι' ολόκληρον το Κράτος να εξομοιώνη τους ηρωικούς αγώνας των εθνικών ομάδων ελλήνων ανταρτών οι οποίοι επολέμησαν τον κατακτητήν με την θέσιν των Ταγμάτων Ασφαλείας τα οποία υπηρέτησαν υπό τας διαταγάς του κατακτητού».³⁰

Όφεις του δωσιλογισμού στην Ελλάδα της Κατοχής, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σσ. 197-207.

28. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής*, συνεδρίαση 12.4.1957, σσ. 548, 571-573.

29. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής*, συνεδρίαση 15.10.1960, σσ. 118, 128.

30. *Πρακτικά των συζητήσεων της Βουλής*, συνεδρίαση 12.7.1960, σσ. 189,

Το παραπάνω παράθεμα καταδεικνύει και τον τρόπο με τον οποίο η προσπάθεια μονοπώλησης, σε συμβολικό επίπεδο, της εθνικής αντίστασης από τους πρώην οπλαρχηγούς του ΕΔΕΣ συνδέεται με έναν δεύτερο άξονα ενδιαφέροντος, αυτόν που αφορά στην υπεράσπιση, σε καθαρά πρακτικό επίπεδο, των «δικαίων» των βετεράνων αγωνιστών της οργάνωσης. Στο σημείο αυτό ξεχωρίζουν αναμφίβολα οι παρεμβάσεις και ενέργειες του Αλέξανδρου Παπαδόπουλου, οι οποίες είχαν πάντοτε οξύ και επιθετικό τόνο. Σε γενικές γραμμές, ο Παπαδόπουλος εξέφραζε την πικρία και την απογοήτευση των «φτωχών αγωνιστών» του ΕΔΕΣ, οι οποίοι, σύμφωνα με τον ίδιο, ανέμεναν μάταια την επιβράβευση της αντιστασιακής δράσης τους κατά την Κατοχή. Αξίζει να επισημανθεί ότι η διαρκής και συστηματική υπόμνηση της εθνικής δράσης των ΕΟΕΑ απευθυνόταν κυρίως στα κόμματα της Δεξιάς, τα οποία καλούνταν να αναγνωρίσουν, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Χούτας, ότι «ο αγών των εθνικών ανταρτικών ομάδων και μόνον αυτός, τουλάχιστον, εις μίαν περίοδον του 1943, εξησφάλισε την ύπαρξιν του σημερινού καθεστώτος και ημπορώ να είπω υμών, κυρίως, της παρατάξεώς σας».³¹

Πέρα όμως από τα ζητήματα που σχετίζονταν με την εθνική αντίσταση, οι κοινοβουλευτικές παρεμβάσεις των πρώην οπλαρχηγών του ΕΔΕΣ αφορούσαν συχνά και ζητήματα τοπικής πολιτικής, νοούμενης τόσο στο επίπεδο της αναγνώρισης της συμβολικής σημασίας των περιοχών της Ηπείρου και της Αιτωλοακαρνανίας για το εθνικό κέντρο όσο και στο επίπεδο της ικανοποίησης συγκεκριμένων πρακτικών αιτημάτων των εν λόγω τοπικών κοινωνιών. Έτσι, π.χ. ο Δημήτρης Ιωάννου, με άλλους Ηπειρώτες βουλευτές, θα διαμαρτυρηθούν έντονα τον Μάιο του 1960 για μια ιταλική έκθεση που διαβιβάσθηκε στο ΝΑΤΟ και η οποία ανέλυε την εθνική σύνθεση της περιοχής της Ηπείρου,³² ενώ τα έτη 1963 και 1964 ο ίδιος βουλευτής θα υποστηρίξει σθεναρά την ίδρυση τρίτου πανεπιστημίου της χώρας στα Ιωάννινα, εκθέτοντας διεξοδικά τους

195. Βλ. επίσης Τ. Κωστόπουλος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη-τα Τάγματα Ασφαλείας και η μεταπολεμική εθνοφροσύνη*, Φιλίστωρ, Αθήνα 2005, σσ. 104-105.

31. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής*, συνεδρίαση 17.1.1958, σσ. 438, 446 (η έμφαση δική μας).

32. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής*, συνεδρίαση 31.5.1960, σσ. 485-486.

λόγους για τους οποίους, η, κατά την γνώμη του, «αδικημένη» Ήπειρος έπρεπε να έχει την προτεραιότητα στον τομέα αυτό.³³ Άλλες παρεμβάσεις τους αναφέρονται π.χ. στην κατασκευή τεχνικών έργων, όπως υδροηλεκτρικά φράγματα στον Αχελώο (Χούτας), στη διατήρηση και ανάπτυξη του κτηνοτροφικού τομέα της Ηπείρου (Παπαδόπουλος), αλλά και σε έργα οδοποιίας (Παπαδόπουλος).³⁴

Σε αντίθεση με τους πρώην συμπολεμιστές του, ο Κομνηνός Πυρομάγλου, ο οποίος συμμετείχε ενεργά στο κοινοβούλιο κατά τη διάρκεια της σύντομης βουλευτικής θητείας του την περίοδο 1958-1961, επικέντρωνε το ενδιαφέρον του σε θέματα της κεντρικής πολιτικής σκηνής, και όχι τοπικού ενδιαφέροντος, θεωρώντας ότι συνεχίζει από το πεδίο της βουλής την πολιτική κατεύθυνση που είχε προδιαγράψει ήδη από την περίοδο της Αντίστασης. Στο ενεργητικό της βραχύβιας κοινοβουλευτικής του θητείας καταγράφεται, για παράδειγμα, η έντονη διαμαρτυρία του για την υπόθεση Μέρτεν. Είναι χαρακτηριστική η στιχομυθία που είχε με τον Ευάγγελο Αβέρωφ, κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης συζήτησης, για το αν και κατά πόσο ευθύνεται το ΕΑΜ για τη σφαγή των Καλαβρύτων:

Αβέρωφ: «Εγίνατε απολογητής του ΕΛΑΣ και αυτό είναι ευχάριστο».

Πυρομάγλου: «Αυτή είναι η αλήθεια και δεν πρόκειται περί απολογίας.

Σεις, εγίνατε απολογητής των Γερμανών».³⁵

Η συγκεκριμένη απάντηση του Πυρομάγλου είναι χαρακτηριστική της γενικότερης στάσης που κράτησε στο κοινοβούλιο σχετικά με το θέμα της εθνικής αντίστασης. Από τη μια πλευρά, υπήρξε ανένδοτος απέναντι στο ζήτημα του δωσιλογισμού, καθώς καυτηρίαζε συχνά τη δράση των Ταγμάτων Ασφαλείας, ενώ, από την άλλη, τόνιζε την ανάγκη αναγνώρισης της εαμικής εθνικής αντίστασης, από κοινού με την εδεδείχτη, και επιχειρηματολόγούσε εναντίον

33. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής*, συνεδριάσεις 23.12.1963, σσ. 92, 148-149, *Πρακτικά των συζητήσεων της Βουλής*, 31.10.64, σσ. 181, 201-202.

34. Αλ. Παπαδόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 444.

35. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής*, συνεδρίαση 26.1.1959, σ. 717.

του πνεύματος του άκρατου αντικομμουνισμού.³⁶ Έτσι, για παράδειγμα, ο Πυρομάγλου θα πρωτοστατήσει στην πρόταση της ΕΔΑ για την αναγνώριση της ενιαίας Εθνικής Αντίστασης τον Ιούνιο του 1961.³⁷

Τι κάνουν εκτός βουλής;

Αν μετατοπίσουμε τώρα το ενδιαφέρον μας από την αυστηρά κοινοβουλευτική δραστηριότητα των πρώην Εδεσιτών προς το χώρο της ευρύτερης δημόσιας παρουσίας τους κατά τη μεταπολεμική περίοδο, και με άξονα αναφοράς τα δυο άκρα του πολιτικού φάσματος (όπως αυτά εκφράζονται από τον Πυρομάγλου και τον Παπαδόπουλο), θα παρατηρήσουμε ότι ο πρώην υπαρχηγός του ΕΔΕΣ δεν έπαψε μέχρι το τέλος της ζωής του να αγωνίζεται για την αναγνώριση της ενιαίας εθνικής αντίστασης, πιστός στις απόψεις που είχε διαμορφώσει ήδη από την περίοδο του Εμφυλίου. Η όλο και μεγαλύτερη προσέγγιση του Πυρομάγλου με κύκλους της Αριστεράς δεν διέλαθε, βέβαια, της προσοχής των άλλων πρώην εδεσιτών. Η εκλογή του Πυρομάγλου με την ΕΔΑ, η έκδοση από μέρος του των περιοδικών *Ιστορικών Αρχείων Εθνικής Αντίστασης και Ιστορική Επιθεώρησης*³⁸ και η ξεκάθαρη υποστήριξή του όσον αφορά το αίτημα για αναγνώριση της εαμικής εθνικής αντίστασης, απομάκρυναν τον άλλοτε πολιτικό υπαρχηγό του ΕΔΕΣ από την πλειοψηφία των βετεράνων

36. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής*, συνεδρίαση 23.1.1959, σσ. 682-686.

37. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής*, συνεδρίαση 23.6.1961, σσ. 689-690.

38. Τον Πυρομάγλου ακολούθησαν κάποια στελέχη του αγωνιστικού ΕΔΕΣ, όπως οι στρατηγοί Ν. Κοσίντας, Β. Καμάρας και ο Κ. Παπαγιαννάκης (στέλεχος του αγωνιστικού ΕΔΕΣ Αθηνών), οι οποίοι αρθρογραφούσαν στο *Ιστορικών Αρχείων Εθνικής Αντιστάσεως*. Ο Ν. Κοσίντας, μάλιστα, ήταν κατηγορούμενος στη δίκη για τα γεγονότα του Γοργοποτάμου (πολυαίμακτη έκρηξη νάρκης στην επέτειο για την ανατίναξη της γέφυρας το 1964), απηλλάγη όμως των κατηγοριών. Βλ. Π. Πετρίδης (επιμ.), *Οι δίκες του Γοργοποτάμου (1964-66)*. Άγνωστα ντοκουμέντα από την πολύχροτη υπόθεση, Προσκήνιο, Αθήνα 1998, σ. 323.

της οργάνωσης. Πολλοί από αυτούς θα καταφερθούν συχνά με σκληρούς χαρακτηρισμούς εναντίον του «προδότη» Πυρομάγλου, κατηγορώντας τον ότι είχε «ξεπουλήσει τους αγώνες του» προκειμένου να εξασφαλίσει τη βουλευτική έδρα. Ο Πυρομάγλου δεν έδειξε ωστόσο να πτοείται από τις αντιδράσεις αυτές, γεγονός που καταγράφεται και στην παρέμβαση του κατά τη διάρκεια εκδίκασης της έφεσης, σε δεύτερο βαθμό, της δίχης για τα περίφημα γεγονότα του Γοργοποτάμου, το 1964. «Ήσαν απολύτως δικαιολογημένα τα συνθήματα “αναγνώρισις της Αντιστάσεως”, διότι είμεθα η μόνη χώρα στην Ευρώπην που δεν τιμήθηκαν οι αγωνισταί της Αντιστάσεως και οι αντιστασιακοί είναι η ίδια η Ελλάδα, δεδομένου ότι και ο ΕΔΕΣ και ο ΕΛΑΣ επολέμησαν διά την Ελλάδα», γράφει στο οπισθόφυλλο ενός βιβλίου του.³⁹ Κινούμενος στο ίδιο πνεύμα, τον Ιούνιο του 1965 ο Πυρομάγλου μίλησε ανοιχτά εναντίον της επερχόμενης στρατιωτικής χούντας και των ενεργειών του Π. Γαρουφαλιά, σε συγκέντρωση που διοργάνωσε η Αριστερά, ενώ και κατά τη διάρκεια της επταετίας παρέμεινε πιστός στις αντιδικτατορικές και αντιμοναρχικές του αντιλήψεις.

Στην άλλη άκρη του πολιτικού φάσματος, ο Αλέξανδρος Παπαδόπουλος υπήρξε πάντοτε σταθερός αντικομμουνιστής σε κάθε του δημόσια δραστηριότητα. Στην περίοδο του Εμφυλίου οργάνωσε, μαζί με τον Δημήτρη Ιωάννου, ένοπλο τμήμα καταδίωξης των «συμμοριτών» όντας μέλος του κοινοβουλίου, γεγονός που ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων στην Αθήνα.⁴⁰ Ο πρώην οπλαρχηγός και βουλευτής συνέχισε την έντονη αντικομμουνιστική δραστηριότητα του στη δεκαετία του 60. Το 1962 εξέδωσε στα Ιωάννινα την εφημερίδα *Προοδευτική*, η οποία υποστήριζε την πολιτική γραμμή του κόμματος Μαρκεζίνη, με την ιδιαίτερη οπτική του πρώην οπλαρχηγού, ο οποίος καταφερόταν συστηματικά εναντίον των δύο μεγάλων κομματικών σχηματισμών της εποχής, της ΕΡΕ και της Ένωσης Κέντρου, διατηρώντας πολύ αρνητικές παραστάσεις για τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, τον «καθηγητή φιλολογίας» Παναγιώτη Κανελλόπουλο και τον «εκχολαπτόμενο Κερένσκι» Γεώργιο Παπανδρέου.⁴¹

39. Κ. Πυρομάγλου, *Οι δίκες του Γοργοποτάμου*, ό.π.

40. Για την δράση των τμημάτων αυτών στην περίοδο του Εμφυλίου, βλ. Β. Τζούκας, *Οι οπλαρχηγοί του ΕΔΕΣ στην Ήπειρο*, ό.π., σσ. 120-124.

41. Αλ. Παπαδόπουλος, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σσ. 467, 475.

Στη συνέχεια, ο Παπαδόπουλος συμφώνησε απολύτως με την επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας των Απριλιανών, επικροτώντας την «σωτήρια» επέμβαση του στρατού εναντίον του κομμουνισμού αλλά και του «παλαιοκομματισμού». Πρωτοστάτησε στη συγκρότηση της ΠΕΑΕΑ (Πανελλήνια Ένωση Αγωνιστών Εθνικής Αντιστάσεως), το καλοκαίρι του 1967. Θεωρώντας ότι με τη δικτατορία είχε επιτέλους επέλθει η στιγμή για την «πλήρη δικαίωση» των βετεράνων του ΕΔΕΣ, πρωταγωνίστησε στις ενέργειες για την έκδοση τροποποιημένου νόμου της χούντας περί των «εθνικών ομάδων αντιστάσεως» (Ν. 73/16-4-69), ενώ διοργάνωσε και μεγάλη συγκέντρωση στα Ιωάννινα τον Ιούλιο του 1968, στην οποία μίλησε ο ίδιος ο Γεώργιος Παπαδόπουλος.⁴² Ενδεικτικό για τη γενικότερη στάση του είναι, μάλιστα, το γεγονός ότι οργάνωσε και συνάντηση πρώην εδουσιτών οπλαρχηγών με τον «ηγέτη της Επανάστασεως». Ως κατάληξη όλων αυτών, με την ανάληψη της πρωθυπουργίας του καθεστώτος από τον Σπυρίδωνα Μαρχεζίνη, ο Αλέξανδρος Παπαδόπουλος έγινε υφυπουργός Ηπείρου και Νήσων. Στα απομνημονεύματά του, που κυκλοφόρησαν στα Ιωάννινα το 1976, ο πρώην οπλαρχηγός του ΕΔΕΣ θα επιχειρήσει έναν γενικό απολογισμό της συνολικής του δράσης, παραμένοντας δέσμιος ενός άκρατου αντικομμουνισμού.

Ανακεφαλαιώνοντας τα όσα εκθέσαμε μέχρι τώρα, θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε τα εξής: Στο βαθμό που η αντιστασιακή οργάνωση του ΕΔΕΣ χαρακτηρίζεται από ανομοιογένεια, ήδη από τη στιγμή της συγκροτήσεώς της, ήταν επόμενο, μετά τη Βάρκιζα, να υπάρξουν σημαντικές αποκλίσεις μεταξύ των στελεχών της ως προς τους μετέπειτα πολιτικούς τους προσανατολισμούς. Παρά την ίδρυση του Εθνικού Κόμματος Ελλάδος, που φιλοδόχησε να εκπροσωπήσει κοινοβουλευτικά τους πρώην Εδουσίτες υπό την ηγεσία του στρατηγού Ζέρβα, στην πραγματικότητα ήδη από το 1945 άρχισε η πολυδιάσπαση. Μετά τη διάλυση του εν λόγω κόμματος, το 1950, σημαίνοντα στρατιωτικά και πολιτικά στελέχη του ΕΔΕΣ αποφάσισαν να ενταχθούν σε διάφορους κομματικούς σχηματισμούς της Δεξιάς και του Κέντρου, με την αξιοσημείωτη εξαίρεση του άλλοτε υπαρχηγού της οργάνωσης Κομνηνού Πυρομάγλου που κατήλθε στις εκλογές του 1958 ως ανεξάρτητος συνεργαζόμενος με την ΕΔΑ. Στον βαθμό

42. *Αυτόθι*, σσ. 505-519.

που η επιλογή των συγκεκριμένων περιπτώσεων έγινε για να καταδειχθούν οι ιδιαιτερότητες της μεταπολεμικής διαχείρισης της πολιτικής κληρονομιάς της Αντίστασης, στη μη αριστερή εκδοχή της, η συνεργασία του Κομνηνού Πυρομάγλου με την αριστερά μπορεί να ενταχθεί σε μια ιδιάζουσα απόπειρα επανερμηνείας του αντιστασιακού αγώνα, γεγονός που προκάλεσε την οργή πολλών πρώην εδeseιτών. Από την άλλη πλευρά, οι οπλαρχηγοί Δημήτρης Ιωάννου, Στυλιανός Χούτας και Αλέξανδρος Παπαδόπουλος φαίνεται ότι εξαργύρωσαν το πολιτικό κεφάλαιο που απέκτησαν στη διάρκεια της Κατοχής με την ένταξή τους σε κομματικούς σχηματισμούς όπως η ΕΡΕ, η Ένωση Κέντρου και η πολιτική κίνηση του Σπ. Μαρχεζίνη. Παρά τις διαφορές στην πορεία τους, και οι τρεις άνδρες παρέμειναν πιστοί στις συνιστώσες του αντικομμουνιστικού εδeseίτικου λόγου, όπως αυτός είχε αρθρωθεί κατά τη διάρκεια της Κατοχής.

Σε γενικές γραμμές, η αξιοσημείωτη εκλογική επιρροή των πρώην οπλαρχηγών και ηγετικών στελεχών του ΕΔΕΣ, η δημιουργία «εκλογικών φέουδων» στις περιοχές της Ηπείρου και της Αιτωλοακαρνανίας, η διαρκής τοπική επιρροή των «εθνικοφρόνων» κομμάτων στην περιοχή σε μεγάλο βάθος χρόνου, συγκρότησαν εν τέλει την πολιτική κληρονομιά της οργάνωσης. Όπως, όμως, διαφάνηκε και από την εξέταση της πολιτικής πορείας των συγκεκριμένων στελεχών του ΕΔΕΣ, οι διαφοροποιήσεις, τομές και ρήξεις στη συνέχεια αυτή δεν ήταν αμελητέες. Εξάλλου η ίδια η πορεία αυτή διεξαγόταν στο πλαίσιο ενός κομματικού ανταγωνισμού που χαρακτηριζόταν από τη νέα διαιρετική τομή που άρχισε να δημιουργείται στο διάστημα της Κατοχής και ολοκληρώθηκε στο διάστημα του Εμφυλίου — τη μετατόπιση, δηλαδή, της παλαιάς διαμάχης βενιζελικών-αντιβενιζελικών στη νέα διαμάχη Αριστεράς-Δεξιάς, προνομιακός χώρος της οποίας υπήρξε η οργάνωση του ΕΔΕΣ. Από την άποψη αυτή, η μελέτη της μεταγενέστερης πολιτικής παρουσίας ανθρώπων που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο συμμετείχαν ενεργά στις μεγάλες συγκρούσεις της δεκαετίας 1940-50 από την μη εαμική πλευρά, συνεισφέρει στην ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο τμήματα του πολιτικού προσωπικού της μετεμφυλιακής Ελλάδας, που προέρχονταν από τη συγκεκριμένη κατηγορία, επιχείρησαν να διαπραγματευθούν το παρελθόν τους αλλά και να προσαρμοσθούν στα εκάστοτε δεδομένα της συγκυρίας.